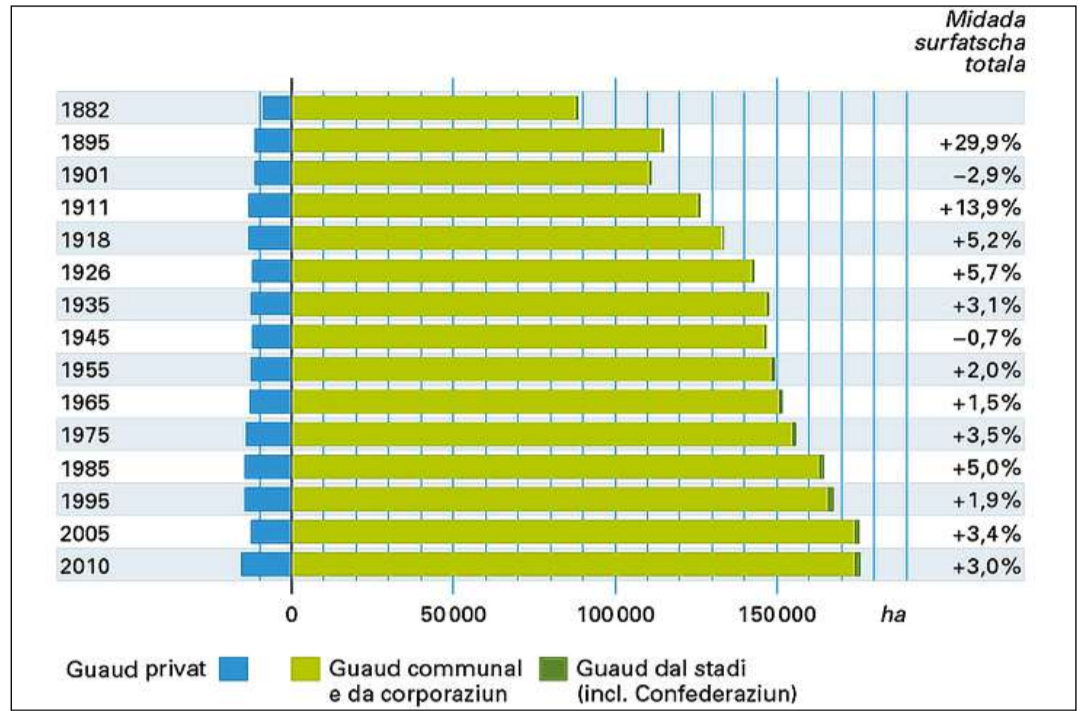

Lain – ina materia prima tschertgada da vegl ennà.

FOTO R. STURM/PIXELIO

Svilup da la surfatscha dal gaud en il chantun Grischun.

LIR

Selvicultura – l'utilisaziun dals gauds atras ils tschientaners

■ En il temp preistoric na furmava il gaud che creschiva sin il territori da la Svizra odierna betg simplamain ina cuntrada tranter autras, mabain in stadi originar dal spazi natural. Cura che l'uman è daventà sedentar, ha el cumenzà a colonisar e cultivar il terren a donn e cust dal gaud. Tras l'utilisaziun intensiva dal gaud (materia prima, pasculaziun) è quel daventà pli e pli ina part dal spazi vital e da la produziun agrara. Pir la politica forestala dal 19avel tschientaner ha mess in term a l'exploitaziun dal gaud per intents agrars, cun la finamira da cuntanscher ina promoziun persistenta da l'economia. Il ferm svilup economic suenter la Segunda Guerra mundiala ha revelà l'impurtanza ecologica e la valur dal gaud sco spazi per il temp liber.

Temp preistoric e temp roman

Fin a la fin dal temp mesolitic (ca. 5000 a.C.) pon ins quintar cun in gaud per gronda part natural. La situaziun è sa midada decisivamain en il temp neolitic, cura che l'uman è passà ad in' economia agrara ed è intervennì tras quai cun effect duravel en ils sistems ecologics. L'exploitaziun e la runcada dals gauds en vischinanza da culegnas ha fatg nascher novas furmas da la cuntrada e da la vegetaziun. Malgrà las intervenziuns pli e pli grondas dals umans en la cuntrada forestala tras la pasculaziun e l'exploitaziun da la lana dad arder per l'elavuraziun da minerals da metal, sco per exempel en il Surses dapi il temp da bronz, pon ins presumar che las Alps e las Prealps settentriunalas eran anc dal temp da la conquista romana per gronda part cuvertas da gaud. Il temp roman n'era betg mo caracterisà d'ina expansiun marcanta dal terren cultivabel tras manaschis agriculs, ma era tras l'existenza da numerusas branschas economicas cun in grond basegn da la lana: chasas da lain, l'export da rascha, il bitum e la tieula dal territori alpin (Strabo). Tenor Plinius il vegl vegniva flottada la lana da la resch da las Alps en l'Italia dal Nord, e perfin a Roma vegniva quella utilisada per construir edifizis represchentativs.

Dal temp curretic al 18avel tschientaner

En l'urden d'utilisaziun agricul-collectiv da quel temp na sa laschava il gaud betg cunfinar cleramain dal rest dal terren cultivabel. El serviva a l'economia da la lana e vegniva utilisà per ir a chatscha (schetga), per pascular il muvel manidel e gross e per engraschar ils portgs (gauds da ruver); el furniva era mel, pumaraida, friga selvadia, bulieus, ragischs ed ervas. Tut las chasadas basegnavan la lana dad arder per cuschar e stgaurar e da temp en temp era la lana da construcziun. A las industriass che consumavan grondas quantitads da la lana – sco las fundarias da minerals da

metals – concedivan ils regents era dretgs d'utilisar il gaud per garantir il manaschi a lung term. En regiuns cun blera lana ed en intschess idrografics cun auas flottablas vendevan ils signurs territorials respectivamain lur successurs, ils vischinadis, a martgadants da la lana periodicamain il dretg da schmerscher entiras surfatschas da gaud, per exempel en l'Engiadina Bassa per las salinas dad Alla.

La colonisaziun ed urbanisaziun tras ils umans en il temp medieval è vegnida considerada ditg sulettamain sco act da destrucziun dal gaud e sco conquista da terren per la cultivaziun dad ers. Ma gist en il temp da la colonisaziun e da la cultivaziun intensiva dal terren en il temp autmedieval è progredi il process d'urbanisaziun en etappas ed a moda relativamain planisada, essend che betg tut il terren da gaud na s'adattava per cultivar grenezza. Terrens main fritgaivels vegnivan surlaschads suenter onns d'utilisaziun agricula (ers) savens puspè cumpletamain al gaud. Ultra da la disposiziun dal spazi natural dirigivan era facturs economic, signurils e demografics il process da l'urbanisaziun. L'urbanisaziun dal terren tras runcadas vegniva effectuada surtut da nobels (p.ex. ils baruns de Vaz), baselgias (l'investgieu da Cuir) e claustras (Mustér, Curvalda, Müstair). Sco signurs feudals profitavan quels dals tschains e da las dieschmas dal nov terren cultivà en furma da tributs en naturalias. En ils onns 1180 ha deliberà il papa ils benedictins da la dieschma sin novas runcadas (Neubruchzehnt). Per ils purs runcaders sez convegniva la lavur dira: els pudevan utilisar il terren urbanisà per vita duranta. En ils territoris prealpins e nordalpins cun abitadis sparpagliads han ils purs runcaders stgaffi oravant tut novs bains per muvel e novas tegias da chaschar (il pli bain visibel è quai en la Stussavgia). Els cultivavan tranter auter era ers, ina part bainquant pli gronda da lur terren explotavan els dentant a moda extensiva sin las pastgiras. L'expansiun da l'allevament da muvel en il temp medieval tardiv ha provocà ina expansiun zuppada dals pastgs libers da gaud sin il stgalim alpin ed ha contribuì – sper il clima – al sbassament dal cunfin superiuor dal gaud. Las activitads d'urbanisaziun eran accompagnadas da mesiras da protecciun dal gaud, ma la separaziun dals gauds da protecciun cunter lavinas e bovas (gualts ambanieus, gods muoings, gods avuados, jüradas, schetgas) e dals gauds da diever è attestada en il Grischun pir en il 16avel tschientaner. Il muster da la distribuziun dal gaud, sco quai ch'el sa manifestescha en ils territoris colonisads enturn il 1600, è restà tut en tut identic fin a las reimplantaziuns en il 19avel tschientaner.

La regaglia da gaud era en il temp medieval tempriv en ils mauns dal retg, pli tard en possess dals conts ed en il temp

medieval tardiv finalmain en quel dals vischinadis. Ils spazi d'utilisaziun da las differentas colonias sa cuvivan parzialmain savens, e cura ch'ils abitadis èn s'avischinads in da l'auter e ch'ils purs han cumenzà a pratigar surtut l'allevament da muvel gross, èn naschids pli e pli conflicts per cunfins da pastgiras, per l'utilisaziun da gauds e per ils dretgs da passadi. Cun reparter ils dretgs d'usufruct e termar ils territoris d'utilisaziun (lung auas, flums, plantas marcantas u puncts topografics caracteristics) empruvavan las autoritads dad accumadar ils conflicts. Las veglias e grondas vischnancas avevan per regla il surramaun sur ils vischinadis e las corporaziuns. Conflicts d'usufruct naschivan era a l'intern da las vischnancas tranter differentas gruppas socialas u tranter vischins e fulasters/enderses. In dretg illimità a l'astg e pastg avevan mo ils vischins. La distribuziun da las parts da la lana succedeva tras il guardian forestal u tras il selvicultor ch'exequiva quella ensem cun ils giurads per regla en il gaud sez. Mintga requirient aveva alura da smerscher sez la lana attribuida ad el e da pinar e manar quella a chasa entaifer in termin fixà. Las lavurs da gaud eran las pli impurtantas lavurs dals purs durant l'enviern. I valeva en general il princip dal basegn, vul dir che mintga usufructuari stueva pudair cuvrir sez agen basegn da la lana dad arder e da diever. La quantitad da la lana attribuida dependeva pia da la grondezza dal bain e da l'economia da famiglia. Scumandada era la vendita da la lana ordaiifer l'associaziun d'utilisaziun. Vers la fin dal 18avel tschientaner propagavan circuls docts sco la Societad dals amis da l'agricultura en il «Sammler» la protecciun dal gaud cunter la surexplotaziun da quel e proponivan novas furmas d'utilisaziun, per exempel (cun pauc success) l'aboliziun da la pasculaziun cumina (era) en il gauds.

19avel e 20avel tschientaner

Il stadi dal gaud e l'utilisaziun da quel èn stads era suenter il 1800 sut l'ensaina d'in grond augment dal consum da la lana. Las runcadas exequidas per l'exploitaziun da la lana senza novas emplantaziuns e l'utilisaziun dal terren urbanisà per l'agricultura han provocà ina diminuziun massiva da la surfatscha da gaud en l'emprima mesadad dal 19avel tschientaner. Cun il passadi dals dretgs d'utilisaziun communal e rural als novs possessurs da gaud (vischins dal lieu, burgais, vischnancas burgais e corporaziuns) durant e suenter la Helvetica èn vegnidas stgaffidas en blers lieus novas premissas per la disposiziun dal gaud. Il 1822 ha publictà il maister selvicultor bernais Karl Albrecht Kasthofer ses «Memorial über die Einführung einer besseren Waldwirtschaft in Graubünden» ch'è daventà il brevier dals cultivaturs forestals grischuns e ch'ha fructifigà il «Waldbüch-

lein» da Peter Conradin von Planta (cumpari il 1848). Suenter ils gronds donnas tras las auazuns dal 1834, provocadas tenor ils idrologs e politichers d'ina exploitaziun abusiva dal gaud, ha relaschà il Cussegl grond il 1836 l'emprima ordinaziun davart l'utilisaziun dals gauds ed ha engaschà, suenter la nova catastrofa d'auazuns dal 1839, in inspectur forestal chantunal (Johann Buol) d'elavurar, en collavuraziun cun las vischnancas, in plan per in'exploitaziun e reimplantaziun precauta dal gaud. Las vischnancas, che possedeavan la pli gronda part dals gauds, èn sa dustadas cunter la limitaziun da lur dretgs d'utilisaziun tras il Chantun ed han continuà cun ils tagls radicals. Suenter ina reorganisaziun da la selvicultura il 1851 e l'engaschament da selviculturs cirquitals èn ils decrets vegnids exequids a moda pli efectiva. La Societad forestala svizra ha adoptà il 1856 l'argumentaziun davart la «rolla dal gaud en l'economia da la natira» ed ha pretendì dal Cussegl federal da laschar examinar il stadi dals gauds e dals auas selvadis en muntogna. Ils rapports dals professers dal Politecnicum da Turitg han rendì attent en maniera impressiunanta al stadi alarmant, ma pir novas catastrofes d'auazuns (p.ex. il 1868) han manà a l'art. 24 da la Constituziun federala revedida dal 1874 ch'ha conferì a la Confederaziun il dretg da la surveglianza suprema sur la polizia da construcziuns idraulicas e sur la polizia forestala en l'auto muntogna. Per exequir l'incumbensa constitutiva han ins institui il 1875 l'Inspectur forestal federal (oz Uffici da selvicultura) cun il Grischun Johann Wilhelm Fortunat Coaz sco emprim inspectur forestal superiuor federal. La veritabla svieuta en la politica forestala è succedida cun la lescha federala dal 1876 davart la polizia forestala. L'introducciun da l'obligatori da stabilir in plan d'utilisaziun dal gaud aveva la finamira da garantir in'exploitaziun persistenta; la partiziun reala e la vendita da gauds publics èn vegnidas scumandadas. La pli impurtanta disposiziun è stada probablmain l'obligaziun da mantegnair ils gauds (scumond da runcar) e d'amplifigar quels là nua ch'ins pudeva stgaffir, tras reimplantaziuns, novs gauds da protecciun. Uschia han ins pudì realisar en l'entira zona prealpina tranter il Lai da Constanza ed il Lai da Geneva, oravant tut en regiuns periclitadas d'erosiun, novas plantaziuns da gaud extendidas (en il Grischun tranter auter ils gauds dad Escher, p.ex. a Morissen). L'onn 1919 han fundà 59 vischnancas e sis corporaziuns la «Selva» ch'ha surpiglià l'organisaziun dal commerzi da la lana.

En il decurs dal 20avel tschientaner è s'augmentà l'effectiv dal gaud en Svizra, oravant tut grazia a las reimplantaziuns, per dapli che 40 % a ca. 30 % da la surfatscha totala dal pajais l'onn 1995 (Gri-

schun 1950 en total 166 472 ha; 1997 189 739, vul dir ca. 26,5 % da la surfatscha dal Chantun). Surfatschas pli grondas èn vegnidas tagliadas mo durant la Segunda Guerra mundiala en il rom da la Battaglia dal graun. La diminuziun da la surfatscha agricula, cultivada a moda extensiva dapi ils onns 1970, ha favurisà l'avanzament dal gaud. En il davos quart dal 20avel tschientaner è la relaziun da la societad cun il gaud sa midada fundamentalmain. Il profit economic tras la produziun da la lana ha pers si' impurtanza, la valur dal gaud per la cuntrada e l'ecologia sco era sia funcziun sco areal da recreaziun e da temp liber èn percenter daventadas impurtantas. La nova relaziun cun il gaud è era sa mussada en la discussiun davart la mort dal gaud ch'era daventada en ils onns 1983–85 en Svizra tudestga il tema central sin il champ da la politica ambientala. Suenter differentas revisiuns pli pitschnas è la lescha da polizia forestala vegnida remplazzada il 1991 tras la lescha federala davart il gaud. En il tractament dal gaud han ins midà suenter il 2000 successivamain d'ina cultivaziun schematica, basada sin la vegliadetgna da las plantas, ad ina selvicultura che tegna quint pli fitg da la natira.

Ils 27 e 28 da favrer 1990 ha l'orcan Vivian terrà en il spazi alpin immensas surfatschas da gaud, en il Grischun oravant tut sisum la Surselva (Val Medel, Mustér).

Selviculturs, guardians da giuradas e da gauds da diever na giudevan a l'entschatta dal 19avel tschientaner en general nagina scolaziun specifica. Il Politecnicum, fundà il 1855 a Turitg, offriva dapi il cumenzament ina «scola forestala». Per sustegnair la pratica e la scienza tras la perscrutaziun han ins fundà (en agiunta a l'institut a Birmensdorf/ZH) il 1935 l'Institut per la perscrutaziun da naiv e lavinas a Tavau. En ils onns 1960 è vegnida introducida la scolaziun professiunala per postgers, e la furmaziun dals selviculturs è vegnida surdada a la Scola da selviculturs a Maiavilla ed a quella da Lyss/BE, purtada dal concordat interchantunal. Possessurs da gaud en il Grischun 1980: Confederaziun 224 ha; Chantun 840; vischnancas e corporaziuns 159 034; privats 14 374.

Adolf Collenberg

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 artitgels (geografics, tematics, artitgels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.